

A nemzetközi gazdasági folyamatok rendszerszintű dilemmái

Magas István

A tanulmány érzékeltetni kívánja a belföldi, a nemzeti és a globális gazdasági folyamatoknak a párizsi klímaegyezményből történt váratlan amerikai kivonulást követően jelentkező, különös egymásrautaltságát, és bemutatni a rendszerszintű bonyodalmak jellegét, valamint a gazdasági döntésekben tapasztalható bizonytalanság természetét. Áttekinti a nemzeti, a nemzetközi és a globális gazdaságtan néhány, a koordinációs mechanizmusokra vonatkozó, releváns megállapítását, majd kialakít egy, a mai világgazdasági folyamatokat jellemző, rendszerelvű „totálképet”. A világgazdasági koordinációs mechanizmusok közjókínálati kudarcai nyomán – ennek a rendszerképnek a birtokában – a tanulmány néhány megállapítást tesz a globális koordinációs mechanizmus kívánatos átalakításának az esélyeit illetően.

Following the retreat of the United States from the Paris Climate Accord, the paper is wishing to help readers and the general research community of international relations, to better understand the interdependence of serving purely domestic and global economic interests. It describes the complexities and uncertainties that are to be identified in the purely national and the global economic systems, respectively. Based on the mainstream theoretical frameworks of comparative and international economics, we explain some of the causes of the failure of world economic coordination mechanisms. We offer a systemic view of the global economic mechanisms when we discuss the underlying forces that had lead to the failure of supplying global commons, such as climate change.

* * *

Az Amerika Egyesült Államok 2017 augusztusában hivatalosan – írásban is – bejelentette az ENSZ-nek, hogy kilép a Párizsban aláírt klímamegállapodásból. Ezzel a formális lépéssel az egyik legsürgetőbb globális probléma nemzetközileg koordinált megoldásának a kísérlete kitolódott a bizonytalan jövőbe, megmutatva a globális együttműködési formák ismételt kudarcát, mivel a világ legnagyobb gazdaságának a kormányszata a maga részéről nem

látja igazoltnak az emberi tevékenységhez köthető szén-dioxid-szennyezésnek a klímaváltozásban játszott szerepét. A hatások mértékének, időbeni lefolyásának, megállíthatóságának és visszafordíthatóságának a kérdései tisztán természettudományos természetűek. A mértékadó vélemény kialakítását a szaktudományokra (fizika, meteorológia, csillagászat stb.) kell bízni. Nem lehet azonban kérdéses, hogy a társadalomtudományoknak is jelentős felelősségük van abban – legalábbis

a lehetséges magyarázatokat illetően –, hogy miként alakulhatott ki egy ilyen mélyen kudarcos állapot, amely egyértelmű visszalépést jelent a globális közjavak védelmében kifejtett nemzetközi kooperáció eddigi történetében.

A globális – vagy a hagyományos szóhasználatot követve: nemzetközi – közösség által a legnehezebben befolyásolható nemzeti gazdaságpolitikai lépések régóta komoly problémák sokaságát okozzák a tudomány művelőinek is: a világgazdaságnak mint egésznek a működése nemcsak a globális közjavak (*global commons*) védelme, hanem a konjunktúra fenntartása szempontjából is régóta problematikus területet jelent. A nagy, nyitott nemzetgazdaságok belföldi igényei, a kis országoknak a külső sokkokkal szembeni relatív kiszolgáltatottsága és a közepes méretű gazdaságok folyamatos világkereskedelmi érdekelttségének a fenntartása körüli koordinációs nehézségek nem új keletűek: a világgazdasági rendszerfolyamatokkal kapcsolatos kérdések már több mint fél évszázadosak.¹

Mit is jelent ez közelebbről? Milyen speciális csatornákon hatnak például a világ legnagyobb nyitott gazdaságának, az USA-nak a belső folyamatai a világpiacokra? A klímavédelem mellett a világgazdasági konjunkturális, növekedési és általános pénzügyi stabilitás is tekinthető-e úgy, mint egy értékes globális közösségi jószág, amelynek tartós kínálata – és persze fogyasztása – által minden résztvevő jobban jár? Van-e felelőssége e közösségi javak kínálatában az Egyesült Államoknak, a G7-eknek

vagy éppen a G20-aknak, azaz a világgazdaság legnagyobb erőit tömörítő országcsoportoknak?

Valamilyen mértékű csoportfelelőség nyilván létezik. Ám igazán jól azonosítható felelősségük, hibás döntések esetén pedig korrekciós erejük csak a nemzeti kormányoknak van. De muszáj leszögezni, hogy ez a felelősség a jelen pillanatban elmosható, mert a nemzetközi szervezetek (beleértve az ENSZ-et is) korrekciós és végrehajtó lépései csak annyira hatásosak, amennyire azokat a domináns tagállamok jóváhagyják. Ez azt is jelenti, hogy a globális együttműködés kikényszerítésére nem képesek; az érdekelt legfőbb szereplők nemzetgazdasági, tehát belföldi determinációjú politikai akarata híján legfeljebb csak kvázi kormányközi globális koordinációs állapot létezik, amely még valószínűleg sokáig nem fog változni.

Mindazonáltal már régóta jól látszik, hogy a ma meglévő gyenge, tisztán nemzetközi bürokratikus és globális piaci koordinációs mechanizmusok elegendővel a világgazdaság a közösségi javak kínálatában nehezen boldogul. Ennek ékes bizonyítékát adták az elmúlt három évtizedben kiéleződött, alapvetően a nagyhatalmi, jelentős részben a világgazdasági dominanciákról és csak kisebb részben a kulturális-vallási gyökerű nézetkülönbségekről szóló nemzetközi fegyveres konfliktusok – mindenekelőtt az iraki, illetve az elhúzódó szíriai háború – és azok súlyos migrációs következményei. Az USA-nak a Csendes-óceáni Partnerségből (*Trans-Pacific Partnership*, TPP)

történt kilépésével az egyezmény kiüresedett, a Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (*Transatlantic Trade and Investment Partnership*, TTIP) tárgyalásainak a lelassulásával – *de facto* „jégelődésével” – a tervezett új típusú nemzetközi kereskedelmi egyezmények kialakítása is komoly akadályokba ütközött. Az alapvetően piaci alapokon szerveződő, ám a nagyjelentőségű ügyeket illetően mégis szigorúan kormányközi megállapodásokat feltételező egyezménytervezetek *ad acta* helyezése is jelzi a meglévő világgazdasági koordinációs mechanizmusok tökéletlenségét.

Tanulmányomban abban kívánok a nemzetközi kapcsolatok elméletét és a globális diplomácia lehetőségeit tanulmányozó olvasónak némi segítséget nyújtani, hogy jobban megértse a belföldi, a nemzeti és a globális vagy nemzetközi gazdasági folyamatok egymásrautaltságát, a globális rendszerszintű bonyodalmak jellegét, valamint a gazdasági döntésekben tapasztalható bizonytalanság természetét. A megközelítés a már bevett teoretikus és módszertani alapokra épít, olyan eredményekre, amelyek a nemzetközi, az összehasonlító és a világgazdaságtan szűkebb tudományterületein fősodor jellegűnek számíthatnak. Az első részben áttekintjük a nemzeti, nemzetközi és globális gazdaságtannak néhány, a koordinációs mechanizmusokra vonatkozó, releváns megállapítását. A második részben pedig kialakítunk egy, a mai világgazdasági folyamatokat jellemző, rendszerelvű „totálképet”. A világgazdasági koordinációs mechanizmusok

közjókínálati kudarcai nyomán ennek a rendszerképnek a birtokában teszek néhány összegző állítást a kívánatos globális koordinációs mechanizmus-átalakítás esélyeit illetően.²

Nemzeti, nemzetközi és globális gazdaságtanok

A közgazdaságtan hagyományos fejezetei és legfontosabb módszerei a nemzetgazdaság – azon belül is az államháztartás, a belföldi („nemzeti”) vállalat és a hazai egyéb gazdasági szereplők (önkormányzatok, érdekvédelmi csoportok, szakszervezetek stb.) – gazdaságtanát igyekeznek leírni régről bevált és új fogalmakkal. Amikor azonban e szereplők a közvetlen földrajzi szomszédokkal vagy éppen távoli világpiacokkal lépnek tartós gazdasági kapcsolatokba, egészen új fejezeteknek kell tárgyalniuk az így kialakult nemzetközi műveletek logikáját, az érdekek harmonizációjának a folyamatait. Az elmúlt két évszázadban ezek a fejezetek is rendre megíródtak, és folyamatosan megújultak mint a nemzetközi gazdaságtannak a kereskedelem, illetve a pénzügyek szféráján belüli kitüntetett területei.

Egy nemzetgazdaság – illetve annak szereplői – és a világgazdaság egyéb intézményi ágensei közötti kölcsönhatások elemzése – az esetek többségében – ma is leginkább az angolszász közgazdasági kultúrkörből ismert, s mára már Kelet- és Közép-Európában is megszokottá vált mikro- és makroökonómiai fogalmi eszköztárral, de hangsúlyozottan a nemzeti

kormány és költségvetésének, a belföldi vállalat gazdálkodásának, a nemzeti fogyasztó/termelő jólétének a szemszögéből történik.³ Különbség jórészt csak abban van, hogy nagy, közepes vagy kis nyitott nemzetgazdaság az elemzés vizsgált egysége.

Ez a dominánsnak – vagy divatosabb kifejezéssel: *mainstream*nek – is nevezhető kiinduló szemlélet a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok, illetve a nemzetállamok elmúlt két évszázados történelme alapján teljesen indokolt. A világ, pontosabban a világgazdaság – amit az abban részt vevő nemzetgazdaságok és egyéb speciális globális szereplők sajátos együtteseként értelmezünk – azonban már jó pár évtizede eljutott egy olyan stádiumba, amelyben némiképp más szemléletben is muszáj gondolkodni magáról az egész világgazdasági rendszerről is. E nemzetektől „független”, globális gondolkodás során részben más fogalmi használattal is kell élnünk. Meg kell ugyanis valahogy érteni a nemzetközi gazdasági folyamatkomplexumnak azokat az általános, az egészre jellemző viselkedési jellegzetességeit, amelyeket például egy külső megfigyelő bizonyosan egy sajátos „rendszernek” tekint. Ide kell érteni a belülről nehezen vagy egyáltalában nem látható rendszerkockázatokat, tehát azokat az esetleges negatív fejleményeket is, amelyek a bekövetkezésük esetén egyetemlegesen sújthatnak minden résztvevőt, a nemzeti hovatartozástól teljesen függetlenül.

Jó néhány évtizede már, hogy nyilvánvalóvá vált: ki kell alakítani azokat a

nemzeti, vállalati és egyéni alkalmazkodási mechanizmusokat, amelyek védik az egész rendszer által termelendő értékes globális közjavakat, illetve olyanokat, amelyek nem rontják tovább a világgazdasági folyamatok határfokát, és – főleg – amelyek talán jobban vigyáznak majd a Föld klímájára és eltartó képességére is.

Immáron negyvenöt éve, hogy egy ilyen globális felelősséggel felruházott, a világ gazdaságát totálképében egy jól definiált rendszerszemlélettel láttatni kívánó gondolkodás igénye erős gyökeret vert a világ tudományos köztudatában. 1972-ben jelent meg ugyanis Donella H. Meadows és társainak *A növekedés határjai* című munkája,⁴ amelyben először irányult a világ figyelme a globális gazdasági növekedés jórészt ökológiai értelemben vett fenntarthatósági problémái iránt. Ezt követte 1992-ben *A növekedés határain túl* című kötet,⁵ amely áttekinthette a 20 évvel korábbi forgatókönyvet, az azokhoz kapcsolt intelmeket, és megállapította, hogy a világ nem sokat tanult az akkori – a folyamatok irányait és veszélyeit alapvetően helyesen azonosító – előrejelzésekből. A változatlanul tompult veszélyérzetet érzékeltetendő, a szerzők már 1992-ben arra a megállapításra jutottak – és ezt a címben is kifejezték a „határokon túl” kifejezéssel –, hogy már akkor, tehát több mint két évtizeddel az eredeti mű megjelenése után, a világgazdaság és vele az emberiség a fenntartható fejlődés perspektíváját illetően a túlszaladás, a „túllövés” (*overshooting*) állapotában volt.

Érdeemes megemlíteni, hogy még ugyanabban az évben (1992-ben) adták ki az ún. riói nyilatkozatot (*United Nations Conference on Environment and Development*). Akkor, a konferenciára való készülődés nyomán és persze a világsajtó fokozott figyelmének köszönhetően, az a hihető látszat keletkezett, hogy a „világ társadalma” – legalábbis az ENSZ korlátozott, de aligha megkerülhető keretein belül – végre döntött, s komolyan kíván foglalkozni a globális növekedés környezetromboló hatásaival, a világgazdasági folyamatok hosszú távú fenntarthatóságának kérdéskörével. Mára már jól látszik, hogy a nagy neki-buzdulás és az 1992 óta is csak időnként fel-felfokozódott figyelem bizony nem vezetett semmilyen – a tudomány által egyébként kellően argumentált –, a megjelölt tényleges változtatási igényeket kielégítő, globális elkötelezettséget hordozó megállapodásokhoz.

Sőt, talán nem túlzás azt állítani, hogy a helyzet bizonyos tekintetben még rosszabbodott is, hiszen a 2002. évi johannesburgi „Rio+10” nevű ENSZ-világkonferencia még az eredeti riói magasságokba sem tudott emelkedni, mert a nemzeti érdekek, a vállalatok üzleti érdekei, nem kevésbé a nagyhatalmi ambíciók és a hatalmon lévő kormányoknak a nemzetközi politikai-gazdasági ügyekben oly gyakran kialakuló megosztottsága ezt eleve lehetetlenné tették.

Lényegében ezt a pesszimizmust tükrözte ugyanazon, fentebb említett, mára méltón világhíressé vált szerzői kollektívának a 2004-ben, *A növekedés határai,*

harminc év múltán címmel napvilágot látott harmadik, egyben összefoglaló és a korábbi előrejelzésekre újabb adatok alapján reflektáló munkája.⁶ Ebben a korábbi munkákat szintetizáló és aktualizáló tanulmánykötetben a szerzők lényegében megerősítve látták az első (1972-es) és a második (1992-es) munkájukban megfogalmazott jövőképek lehetséges változatait, csak azok tényleges bekövetkezésének az időbeli távlatait, illetve valószínűségét finomították.

A világgazdasági folyamatokról kialakított rendszerelvű gondolkodás igénye – legalábbis a tudomány számára – mára alaposan felerősödött. Ennek a megállapításnak a remek, magyar nyelvű tudományos dokumentációját is megtalálhatjuk, melyben a szerző, Simai Mihály az ENSZ és a szakosított nemzetközi szervezetek által támogatott – a különösen a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem ügyeiben jelentkező – globális együttműködési folyamatoknak, a globális kormányzásnak a kiváló esemény- és eszmetörténeti áttekintését adja.⁷

A rend kedvéért el kell mondani, hogy a rendszerelvű gondolkodás igénye mindig is erősebb volt – és ma is az – a műszaki és természettudományos kutatók között, akiktől a társadalomtudományok művelői bizony sokat tanulhatnak. De hogy igazságosak legyünk, gyorsan le kell szögeznünk: azért a fordított eset is gyakran előfordult. Tehát olyan, amikor bonyolult társadalmi-gazdasági rendszerek koordinációs, azaz alapvető irányító mechanizmusainak az értelmezésekor a kölcsönvett, egyébként frappáns és számos

konkrét esetben működő természettudományos vagy mechanikus műszaki analógia bizony csődöt mondott, és a társadalomkutató (közgazdász, szociológus, történész vagy éppen politológus) elemzése közelebb állt a valósághoz. Ettől függetlenül, a természettudományos szemlélet igen gyakran hasznára válik a praktikusra és az újra folyamatosan nyitott társadalomkutatónak.⁸

Ezt szeretném nyomatékosítani magam is, amikor a globális közpolitikai, valójában külpolitikai érvényességgel bíró mondanivalóm kifejtéséhez a továbbiakban természettudományos analógiákhoz nyúlok. Ahhoz az állításhoz gyűjtök érveket, hogy a világgazdasági folyamatok megértése, előbb a globalizáció felgyorsulása, majd lelassulása, napjainkban pedig a nemzeti – adott esetben nyíltan protekcionista hangvételű nemzetközi konfliktusokká duzzadó – események egyre jobban kikényszerítik a globális rendszerekben való analitikus gondolkodást is. Az Amerikai Egyesült Államoknak a párizsi klímaegyezményből történt kivonulása olyan fejlemény, amely önmagában is sürgeti az új vagy részben új tudományos nézőpontok kialakítását; olyanokét, amelyek segíthetik jobban megérteni a nemzeti és nemzetközi gazdasági érdekkonfliktusokat – különösen akkor, amikor olyan helyettesíthetetlen globális közjavak forognak kockán, mint amilyen a Föld klímája.

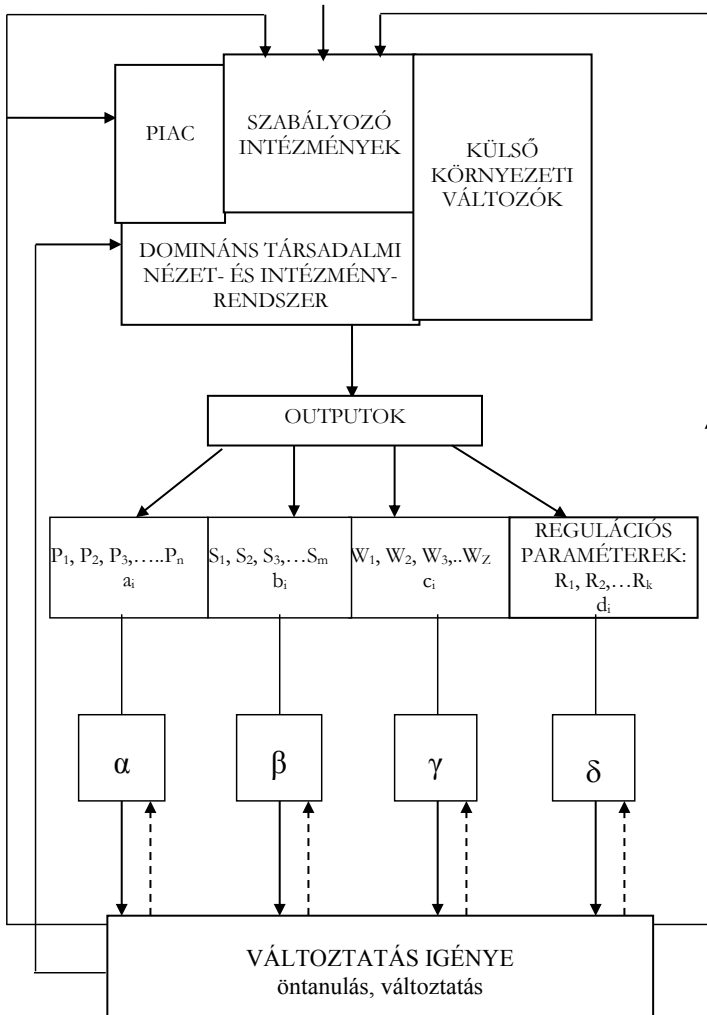
Azt kívánom beláttatni, hogy ez a globális analitikai nézőpont valójában kényszerű: a világgazdaság minden kulcsszereplője számára előbb vagy utóbb,

de megjelenik majd. Hogy azután ebből a kényszerből miként lesz kellően koordinált, közös „globális akarat”, és főleg helyes globális cselekvés? Nos, ez nagyon nehéz kérdés, amit nem is próbálok megválaszolni. Csupán annyit kívánok megmutatni, hogy a világgazdasági folyamatok helyes vagy a globális fenntarthatóság szempontjából kívánatos irányba való tereléséhez először is elengedhetetlen, hogy a globálisan jelenleg jól-rosszul, de működő koordinációs mechanizmusok természetét, illetve korlátait is megértésük.

Ugyanakkor, legalább az azonosítás szintjén, tisztázni kell azt is, hogy a világgazdaságban ma még pontosan hol nincsenek meg a megfelelő koordinációs mechanizmusok. Ezeknek az azonosításhoz hívom segítségül a modern piacgazdasági rendszerekről kialakítható, ún. „primitív kibernetikus” felfogást, amely alapján felvázolok egy, a *világgazdaság primer koordinációs mechanizmusait* számba vevő, sematikus rendszerképet. Azt remélem, hogy ez segítheti a globális rendszerben való gondolkodást, és talán hasznos támpontokat nyújt a globális konfliktusok jobb megértéséhez és békés rendezéséhez.

Egy modern ipari ország piacgazdaságának elképzelhető rendszerképét, azaz a kívülálló számára a belső mechanizmusok részleteit illetően lényegében láthatatlan, erősen sematikus modelljét az 1. ábra illusztrálja.⁹

1. ábra
Egy modern piacgazdasági rendszer sematikus modellje



Forrás: Neves szerzők munkájának¹⁰ felhasználásával készült saját szerkesztés.

Némi „erőszakos skatulyázás” után a rendszer outputjának és teljesítményének mérésére kialakíthatunk egy outputsémát, amelyben négy különböző kategóriába soroljuk a rendszer kimeneteit. E szerint négyféle kimenetről beszélhetünk:

1. Úgynevezett normál vagy primer kimenetek (az 1. ábrán: P_1, P_2, \dots, P_n). E kimenetek a rendszer által termelt összes javak és szolgáltatások, amelyeknek alapvető céljuk a fogyasztás. Alaphelyzetben – a hagyományos közgazdasági szemlélettel összhangban – a rendszer akkor működik jól, ha e primer kimenetekből minél többet bocsát ki, és e kibocsátás során nem rontja, sőt a megengedett határon belül tartja a 3. kimeneti kategória, a W , azaz a „salakanyag” és a negatív externáliák kibocsátását.
2. Úgynevezett minőségi vagy jólétintenzitási állapotjelző kimenetek (az 1. ábrán: S_1, S_2, \dots, S_m). Ezek a kimenetek sajátos rendszerállapot-termékek, úgymint:
 - egy főre jutó fogyasztási szintek;
 - jövedelem-eloszlási és koncentrációs szintek;
 - iparági – a verseny szintjét mutató – koncentrációk;
 - a szélsőségek ellen a rendszer működését fenntartó, illetve a külső környezettel való harmonizációt biztosító kimenetek, például eladósodottsági mutatók, fizetési mérlegek, nettó nemzeti forrásképzési (*net asset formation*) mutatók;
 - a tartós növekedést, tartalékképzési potenciált biztosító mutatók,

mint például a belső megtakarítási ráták, deviza-, árukészlet- és energiataralékok, stb.;

- valamint egyéb, a biztonságot és a közjavak termelését reprezentáló kimenetek, például oktatási, honvédelmi és környezetvédelmi, regionális fejlesztési kiadások egy főre jutó és a GDP-hez viszonyított szintje, stb.
3. A rendszer működése során termelődött salakanyag és szennyezés (az 1. ábrán: W_1, W_2, \dots, W_z). E kimenetek reprezentálják tehát az összes, a gazdasági rendszer számára már fel nem használható mellékterméket, továbbá a külső környezet számára jelentkező, nem kompenzált negatív externáliákat is. (A külső környezet: az ökológiai, illetve az országhatáron kívüli, nemzetközi gazdasági környezet.)
 4. Ez a kimenet ismét egy speciális output, amelyet a rendszer saját maga folyamatosan termel és kiigazít. Ezek az úgynevezett rendszervezrlő vagy regulációs paraméterek (az 1. ábrán: R_1, R_2, \dots, R_k), amelyek a rendszer kulcsváltozóit szabályzó mechanizmusokhoz tartoznak, és a rendszer sajátos, létfontosságú akcióit elindító vagy lelassító „enzimjei”, úgymint:
 - irányadó (*benchmark*) kamatlábak;
 - adókulcsok, kedvezmények, értékcsökkenési szabályok;
 - az adózási, jövedelem-elvonási és -újraelosztási, az állami intervenciót (kiegyenlítő alapok, garanciák, beruházás, ösztönzési mechanizmusok

stb.) szabályozó szintek, költségvetési arányok, a tulajdonkoncentrációt mérő, illetve az állami tulajdon és ellenőrzés mértékét szabályozó paraméterek.

Egy regulációs paraméter szintje akkor tekinthető jónak, ha az első két kimeneti kategóriát kielégítően szolgálja, illetve a harmadik típusúnak a növekedését gátolja, valamint nem rontja a többi regulációs paraméter működésének elvárt hatásfokát.

Az egyértelműen helyes vagy kívánatosnak tekinthető rendszerműködés meghatározása egy modern piacgazdaságban – annak a bemutatott primitív modellje esetében is – még elvben is nagyon nehéz, ha egyáltalán lehetséges. Ennek belátásához nézzük meg az 2. ábrán látható kifejezést!

Tegyük fel tehát, hogy a „rendszer-teljesítmény” a négy output egyszerű aggregációjából definiálható. Ez egyben

azt feltételezi, hogy az egyes kimenetek additív jellegűek, azaz definíciójuk szerint a rendszer output-maximalizálása céljából összegezhetők. A termékek és a szolgáltatások esetében ez még természetes, hiszen így ez az összeg GDP-jellegű mutató. Az intenzitás és a regulációs mutatók esetében azonban ugyanez már nem mondható el. Az utóbbiaknál – ahol egy mutató akkor jó, ha kicsi (például az infláció, a munkanélküliség, továbbá az olyan minőségi, jóléti mutatók esetében, mint a csecsemőhalálozás, az 1000 lakosra jutó fogva tartott bűnözők vagy felderítetlen bűnesetek aránya, stb.) – úgy kell eljárni, hogy az összegzés szempontjából annak a reciprokát kell venni, azaz pl. $1/S_j$ -t. A salakanyagok és negatív externáliák termelése esetén az egyes outputokat (W_k) mindig negatív előjellel kell összegezni, tehát, ha W_k nő, akkor a szummázott rendszerteljesítmény csökken, és fordítva!

2. ábra

Legyen a primitív kibernetikus rendszer outputja a négytípusú kimenet egyszerű szummája, továbbá legyen a súlyok összege 1.

$$\alpha \sum_{i=1}^n a_i P_i + \beta \sum_{j=1}^m b_j S_j + \chi \sum_{k=1}^z c_k W_k + \delta \sum_{l=1}^y d_l R_l = \text{output} \quad (1),$$

ahol P_i az i -edik termék

$i = 1, 2, \dots, n$

S_j a j -edik minőségi mutató

$j = 1, 2, \dots, m$

W_k a k -edik salakanyag, negatív externália

$k = 1, 2, \dots, z$

R_l pedig az l -edik regulációs paraméter

$l = 1, 2, \dots, y;$

valamint legyen:

$$\sum a_i = \sum b_j = \sum c_k = \sum d_l = 1 \quad \text{és} \quad a+b+c+d=1.$$

Ezek a változók tehát relatív súlyokat jelentenek

Ezek tehát technikai mérési bonyodalmak, amelyek önmagukban is aggályosak lehetnek, de viszonylag könnyebben megoldhatók, legalábbis az elvi kérdés nehézségeihez képest.

Ennél jóval nehezebb feladat ugyanis az, hogy kialakítsunk egy olyan kimenetkombinációt, amely valamilyen kritériumrendszer szerint optimális (illetve, ha a mérhetőség megengedi, esetleg maximális).

Ahhoz tehát, hogy meg tudjuk fogalmazni egy esetleges optimálisnak vagy kívánatosnak vélt rendszer működését, előbb meg kell találni, hogy a felsorolt kimenetek közül melyik a legfontosabb, a legalapvetőbb cél, tehát az, amelyikre a legnagyobb súlyt kell fektetni az optimalizáció során. Így például, ha az $\alpha + \beta + \gamma + \delta = 1$ kifejezésben leírt súlyokat úgy tekintjük, mint a felosztandó teljesítmény 100 százalékát, akkor egy ismert prioritási rendszer felhasználásával elvileg el lehet dönteni, hogy mely „kimenetkompozíció” áll leginkább összhangban az adott társadalmi rendszer igényeivel. Ez azonban meglehetősen „primitív” és a valóságtól nagyon távoli megközelítés. A súlyok feletti vita ugyanis parttalan lehet, mert nehéz egyértelművé tenni bármivel is. Ugyanígy az is könnyen belátható, hogy a második, tehát az S_i , illetve a harmadik típusú kimenetek, azaz a W_i kedvezőtlen alakulása rövid időn belül határokat szabhat az első típusú, azaz a P_i kimenetek növelésének. De a „primitív” rendszerből olyan probléma is könnyen kitermelhető, amely szerint az első típusú kimenetek, tehát a P_i

növekedése rohamos mértékben rontja a második, S_i , illetve a harmadik, W_i típusú kimenetek szintjét. Nem nehéz példákat találni az ilyen jellegű belső rendszerkonfliktusokra.

Az alapprobléma tehát az, hogy kényes egymásra hatások szövik át az egyes kimenetfajták biztonságos „termelhetőségének” és hosszú távú fenntarthatóságának a különböző módozatait. Általában minden társadalom, s így a modern kapitalizmus is, biztosan többet akar fogyasztásból, jólétből, létbiztonságból, egészséges és kellően tág fizikai – biológiai – létteréből, és kevesebbet a kellemetlenségből (szennyezésből, zajból, bűnözésből stb.). De azt, hogy ezeket a célokat pontosan milyen arányban kevert elegyben kívánja elérni, számszerűen egyáltalán nem tudjuk. Sőt, miután ezek az általános kívánalmak valószínűleg megfogalmazódnak a földrajzilag közel fekvő, de az egymástól távol eső országokban is, a külső környezettel, a szomszédokkal harmonizáló rendszerműködés meghatározása sem könnyű feladvány.

A fejlett országokra jellemző mai piacgazdasági rendszerek esetében ezért semmiképp sem beszélhetünk az adott rendszerek társadalmilag kívánatos működését precízen behatároló prioritások és súlyok véglegesen kialakult csoportjáról. Sőt, szinte biztosak lehetünk abban, hogy ezek a prioritások a külső környezet változásainak hatására és időben is változnak.

A rendszer által követett valamilyen egységes végcél, a kívánt, „optimális” végkimenet azonosításakor azonban teljes

homályban tapogatózunk, a modellezés számára semmi konkrétat nem mondhatunk. Pedig még mindig csak meglehetősen általános – és nem számszerűsített – formában próbáltuk a kívánatos rendszercélt azonosítani.

A végcélokat illetően persze már rendelkezünk némi történelmi tapasztalattal. Tisztán látszik például a piaci rendszereknek – és azok legmodernebb változatainak is – a történelmi kezdetektől megmaradt azon természetes „célja”, amelyet a közgazdaságtan bevett, de a modern korok igényei szerint újradefiniált fogalmi szerint is érték- vagy vagyonzalmozásnak nevezünk.¹¹ Ez a folyamat csak a termelés bővülése mellett mehet végbe. Ehhez szorosan kapcsolódva megmaradt az egyéni jólétet fokozó vagy megőrző, a vállalat esetében pedig a nyereségfokozó cél. Mindezek ezért domináns rendszer-céloknak is nevezhetők.

Ha komolyan átgondoljuk, hogy az ember számára mi a jólét (egy főre jutó fogyasztási szintekben mért) fokozásának az igazi indítéka és értelme, akkor arra a nem éppen hízogó következtetésre jutunk, hogy az nem más, mint a saját kényelme, biztonsága. Mi mást szolgál az egy főre jutó fogyasztásnak (a lakó- és fürdőszobák, garázsok, autók, telefonbeszélgetések, távirányításos tévék, klímaberendezés stb. számának) a növekedése? Ezek közül talán csak a létbiztonságot szolgáló komfortok különíthetők el, mint valóban természetes, eredeti, evolúciós biológiai igényt szolgálók – azok, amelyek annak idején, az emberré válás kezdetén is megvoltak: a barlang, a tűz,

maga a környezeti feltételekről kialakított tudás vagy a vadászfegyver. Hangsúlyozni szeretném, hogy a kívánatos vagy a természetes és az egyéb komfortok tekintetében nem fogyasztásellenes érveletről, hanem pusztán a gazdasági rendszert jellemző filozófiai argumentációról van szó.

Kínálja magát a kérdés, hogy vajon a modern gazdasági nagyrendszerek esetében is megtaláljuk-e a vállalatban és az egyénben munkálkodó – akár „evolúciós jellegűnek” is nevezhető – biztonságra való törekvést mint általános rendszercélt. Erős a sejtés, hogy igen. A meglévő és már működő mechanizmusok, termelési szintek és jóléti fokozatok védelme megjelenik a piaci szereplők kisebb és nagyobb csoportjainak a saját kezdeményezéseiben is: ilyen lépéseknek tekinthetők a fúziók, a kartellek, a levédett technikai monopóliumok; de ilyennek minősíthetők a szakszervezeteknek vagy éppen a szakmai kamaráknak a már elért pozíciókat körülbástyázó természetes védelmi lépései is. Sőt, ha kell, megjelenik a nagyrendszert a külvilággal szemben „intézményesen” is képviselő állami koordináció, a honvédelmen túli állami védekező mechanizmus is (például: külkereskedelmi védelmi intézkedések, kvóták, tiltó vámok, embargók, szubvenciók, regionális támogatások, tiltó szabályozások stb. formájában).

A modern piacgazdaságokban feltűnik azonban egy teljesen új rendszer- vagy önvédelmi motiváció is. Ez pedig a véges – általában természeti – erőforrásokkal való kímélő gazdálkodás szükségéből

fakadó védekezés. A véges erőforrások tartalékolására és védelemre történő be rendezkedés igénye tehát mint történelmileg új, rendszerszintű igény fogalmazódik meg. Ebben az értelemben a fejlett piacgazdasági rendszer, ha túl sok salakanyagot és negatív externáliát talál a kimenetek között, vagy ha a saját területén lévő értékes erőforrás elfogyini látszik, reagál és korrigál. Ebben az esetben a védekezésnek két módja van. Egyrészt drágítja, ezáltal némiképp csökkenti a salakért felelős, illetve a kimerülő erőforrást használó termelést; másrészt az egész rendszerműködést is drágíthatja, hiszen a veszteségek kompenzációjára elő kell teremteni a forrásokat. Amikor tehát megkérdezzük, hogy egy foghúzás, egy hektár átlagos termőföld vagy egy egyetemi diploma miért tízszer olyan drága az egyik rendszerben (mondjuk Belgiumban), mint a másikban (pl. Magyarországon), akkor a válaszban annak is benne kell lennie, hogy mert az többek közt a fenti védelmi biztosítási mechanizmusok működtetése és finanszírozása miatt eleve drága. Hétköznapi nyelven szólva: a fejlettség, amely hosszú évszázadok munkájának és felhalmozott tapasztalatainak az eredménye, úgy is megjelenik, mint „drága dolgok” összessége.

Az említett reagálás és korrigálás a fejlett gazdasági rendszerek jellemzője lett. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy ez a hatékony reagálás a fejlettség egyik kritériumává is vált. A fejlettség így a rendszer ökológiai fejlettségét is jelenti, amely egyenértékű a nyílt, önkorrekcióra képes rendszer egyfajta – a saját maga által

megfogalmazott, illetve a külső környezet által kínált feltételekhez történő – alkalmazkodásával. Ez az alkalmazkodás azonban – enyhén szólva – nagyon tökéletlen. Legalábbis akkor, ha a természet egyéb rendszereit vizsgáljuk – mindenekelőtt az élővilág más, a társadalomnál jóval egyszerűbb, de a külső környezethez való alkalmazkodás szigorú (evolúciós) követelményének sokkal inkább eleget tevő rendszereit.

Pusztán az ismertetett bonyodalmat tekintve, de attól függetlenül is, komoly zavarban vagyunk a társadalmi-gazdasági rendszerek által elérendő „végső célt” illetően. Mind az egyén, mind a vállalat, illetve az állam egyenként meg tud fogalmazni önmagának végső célként elérendő kívánalmakat – úgymint: folyamatosan emelkedő jólétben, sokáig és egészségesen élni; mértékletes, de hosszú távon biztosított profitot termelni; a meglévő rendszert, s ezzel saját magát is stabilizálni, újabb választást nyerni. Az egyén szintjén az elérendő célt még meg lehet ragadni számokban is (pl. magas várható életkor, és ehhez rendelve egy magas egy főre jutó családi átlagjövedelem). De ugyanezt a konkrét és számszerűsíthető célt egy társadalmi rendszer szintjén eléggé nehéz lenne definiálni.

Ahhoz, hogy egy bonyolult, több millió résztvevővel rendelkező, komplex gazdasági rendszer számára meghatározzunk egy kívánatos, konkrét, tartósan igényelt, s egyben fenntartható kimeneti kombinációt mint rendszerteljesítményt, még a legalapvetőbb támpontjaink is hiányoznak. A számtalan, kis koordinációt igénylő

feladatokat, az egyéni keresleti és kínálati igények és kívánalmak aggregációját a csodálatos képességei folytán megoldja ugyan a piac árakkal manipuláló láthatatlan keze, de ez távolról sem minden, amire az egész rendszer tartósan jó működése szempontjából szükség van. A piacok „fekete dobozában” dolgozó láthatatlan kéz árakat „gyárt”, melyek terelik, ösztönzik, módosítják – röviden: „vezérlik” – a lehetőségek, az erőforrások és a kívánalmak közti forgalmat. Noha a piac nélkülözhetetlen, és többnyire helyettesíthetetlen, ám mégiscsak egyfajta rendszermechanizmus („árgyártó gépezet”), amely mellé más is szükségeltetik az egész rendszer harmonikus működésének biztosítása érdekében. Szükség van ugyanis az egészet belülről is figyelő, továbbá a rendszer és a külső környezete közötti harmóniát, a kiegyensúlyozott és folyamatos „anyagcserét” (áru-, energia- és salakanyag-forgalmat) felügyelő és szabályozó mechanizmusokra is.

Amennyiben a gazdasági rendszer nagyobb hiba, egyensúlytalanság és válság nélküli működését természetes és kívánatos igénynek tekintjük – márpedig annak kell tekinteni –, akkor a piacon kívül (és az mellett) nyilvánvalóan szükség van egyéb rendszerbiztosító mechanizmusokra is. Tehát olyanokra, amelyek egyfelől nyomon követik a rendszer piac által nem vagy tökéletlenül szabályozott területein játszódó folyamatait, másfelől ellenőrzik a rendszer és a külső környezete között áramló anyag- és energiacsere alakulását.

És ezzel elérkeztünk a jelen elemzés egyik leglényegesebb pontjához.

Először: noha a gazdasági rendszerek esetében a rendszerműködés konkrét végső célja nem állapítható meg olyan nyilvánvalóan, mint például az élővilágban a genetikusan programozott (evolúciós) túlélési kényszer, a fennmaradás és a növekedés biztonsága azok esetében is azonosítható. Egy modern, a kibernetikai értelemben vett korszerű, azaz némi folyamatos öntanulásra is képes gazdasági rendszer ezért kényszerűen kitermeli a saját biztonságát, fennmaradási esélyeit növelő alkalmazkodási mechanizmusokat is.

Másodszor: a modern piacgazdasági rendszer mint totalitás, a folyamatos növekedést – és abban a biztonságot, s egyensúlyt – kereső tevékenysége során maga is egyre bonyolultabbá válik, „komplexifikálódik”. Az így kialakult, bonyolultabb rendszer működésben tartásának a költség- és energiaigénye, tehát a rendszer fenntartásának „rezsije” viszont nő. A működtetésnek ez a folyamatosan növekvő rezsiköltsége a fejlettség és az állandó alkalmazkodás egyik ára.

Harmadszor: a természetes növekedésre és biztonságra való törekvést, valamint a szükségszerűen vele járó jelentős komplexitásnövekedést a technikai haladás és az azt kísérő növekvő munkamegosztás, valamint a szakmai-technikai specializáció táplálja.

A gazdasági rendszerek kibernetikai megközelítésének általánosítható tanulsága nem világrengető meglepetés, de talán mégis megfontolandó: joggal

feltételezhető, hogy a jövőben is azok a társadalmak, illetve gazdasági rendszerek, integrációs tömörülések lesznek sikeresek, amelyek mint komplex, némi öntanulása is képes rendszerek, így hamarabb tökéletesítik a változó külső környezeti feltételekhez való alkalmazkodás metodikáját. Továbbá azok, amelyek ezen alkalmazkodás során hamarabb alakítják ki a különböző típusú rendszerkimenetek harmóniáját a külső természetes környezettel is, illetve gondoskodnak a rendszerműködés folyamatosságáról és biztonságáról.

Világgazdasági folyamatok és koordinációs mechanizmusok

Miután láttuk egy fejlett nemzetgazdasági rendszer konstruált, tehát csak képzeletbeli totálképét, azonnal felvetődik a kérdés, hogy a világgazdaság szintjén – és különösen az elmúlt fél évszázadban számottevően felgyorsult, majd a 2007–2008-as válságot követő tíz évben lelassult globalizációs folyamatok nyomán – hogyan lehet értelmezni annak mint egy, a külső megfigyelő számára ugyan nehezen definiálható, de mégiscsak „egészet alkotó” folyamatgyüttesnek a koordinációs mechanizmusait. Egyáltalán, lehet-e a korábban bemutatott, sematikus rendszerfelfogást valahogyan adaptálni a világgazdaság egészére? A továbbiakban egy ilyen adaptációs kísérletről lesz szó.

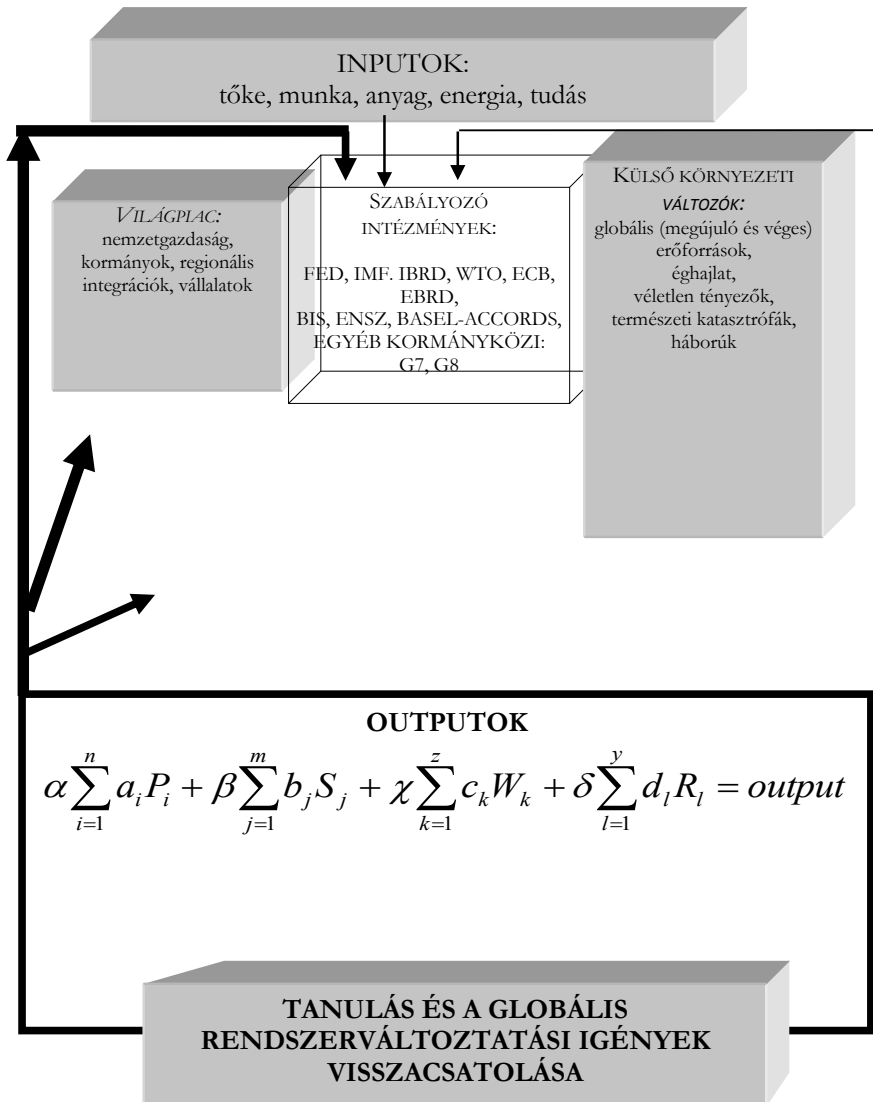
Ha megpróbáljuk a modern gazdasági rendszerre kialakított „kibernetikus totálképet”, egyfajta sematikus rendszerképet és persze az abban használt fogalmakat, valamint a vele járó koordinációs mechanizmusokat behelyettesíteni vagy inkább „átírni” a világgazdaság egészére, akkor abban a következő sematikus ábra segíthet (3. ábra).

A 3. ábra szerkezete szinte teljesen hasonló a nemzetgazdaságra értelmezett kibernetikus rendszersémával (1. ábra). A világgazdasági rendszer szereplőit, illetve annak működését illetően azonban már nagyon jelentős különbségek mutatkoznak. Ezeket a különbségeket tekintjük át az alábbiakban.

A világgazdasági rendszerfolyamatokat input oldalon tápláló termelési tényezők nem változnak az eredeti sémához képest, tehát a tőke, a munka, az anyag, az energia és a tudástechnológia különíthető el mint a több évszázados közgazdasági hagyomány szerint külön-külön számba veendő, a gazdasági növekedést tápláló faktor. A világgazdasági szereplők és a legfőbb rendszerelemek egymásra hatási mechanizmusai azonban már jelentős különbségeket mutatnak egy, a nemzetgazdasággal történő összevetéskor. A 3. ábrában bemutatott kibernetikus sémában szintén négyfajta, a világgazdasági mechanizmusokat is alapvetően meghatározó, ún. folyamatváltozó típust lehet megkülönböztetni. Ezek rendre a következők:

A) a világpiac és annak legfőbb szereplői (a nemzetgazdaságok és azok felelősei, a nemzeti kormányok; a regionális integrációk és azok felelős

3. ábra
A világgazdasági „rendszerfolyamatok” egy sematikus modellje



Forrás: Az 1. ábra alapján a szerző saját konstrukciója.

„kormányzati” intézményei; a vállalatok nemzeti és multinacionális változatai);

- B) a mandátumuk szerint inkább nemzetközi – bizonyos értelemben globális – szabályozó intézmények, amelyek azonban jelentős részben a nemzeti kormányok által meghatározott igényeket szolgálnak; illetve a nemzetközi kormányközi kooperációt és a korábbi világgazdasági rendeket képviselő intézmények, amelyek jól meghatározott, nemzetközi autoritással (egyben szankcionáló erővel) bírnak, de fontos ügyekben bizony csak minimális szupranacionális, azaz nemzetek feletti jogkörökkel rendelkeznek (ilyenek tekinthető pl. a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) vagy a baseli Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS);
- C) a legfőbb világgazdasági szereplők, a kormányok, a nemzetközi intézmények és vállalatok cselekvéseit dominánsan meghatározó nézetrendszer (mint például: neoliberalizmus, jóléti állam, stratégiai protekcionizmus, fenntartható fejlődés, globális közjavak termelése és elosztása, stb.);
- D) a külső környezeti és a véletlen változók (globális erőforrások állapota, éghajlat, nemzetközi konfliktusok, háborúk és egyéb véletlen tényezők – pozitívak és negatívak egyaránt).

A világgazdasági folyamatok működése és a nemzetgazdasági rendszerműködés közötti legfontosabb – sok esetben,

de nem mindig – triviálisnak tetsző azonosságok és különbségek az alábbiak (a szóban forgó kibernetikus felfogásban a világgazdasági rendszeroutputban is négyféle kimenetről beszélhetünk):

1. Az úgynevezett normál vagy primer kimenetek (az ábrán: P_1, P_2, \dots, P_n). E kimenetek a globális rendszer által termelt összes javak és szolgáltatások, amelyeknek alapvető céljuk a fogyasztás. A világgazdaság számára alaphelyzetben – a hagyományos közgazdasági szemlélettel összhangban – a rendszer most is akkor működik „jól”, ha e primer kimenetekből minél többet bocsát ki, és e kibocsátás során nem rontja, sőt a megengedett határon belül tartja a 3. kimeneti kategória, a W , a salakanyag és a negatív externáliák kibocsátását. Az első probléma, hogy globális szinten nem működik egyetlen olyan mechanizmus sem, amely rendszerszinten – tehát globálisan is – jobbra költség- és erőforrás-hatékonysági kritériumokat követne a termelésben. A salakanyag-termelés, illetve a szennyezés áráról, valamint a „globális termelési függvény” megalkotásának monumentális nehézségeiről nem is beszélve.
2. A világgazdaság „minőségi”, avagy jóléti-intenzitási állapotjelző kimenetei a 3. ábrán rendre az S_1, S_2, \dots, S_m . Ezek a kimenetek szintén sajátos rendszerállapot-termékek, úgy mint:
 - Egy főre jutó fogyasztási szintek. Ilyen szinteket az ENSZ, az IMF

és a Világbank statisztikái során egyaránt rendszeresen figyelnek, és számba vesznek, de maguknak e szinteknek az alakítására, rendszeres érdemi befolyásolására a meglévő nemzetközi intézményeknek sem eszközük, sem mandátumuk nincs. Ilyen intézményes világ-gazdasági mechanizmus, azaz valamilyen globális érdeket követő „gazdaságpolitika” tehát nem létezik. A nemzeti gazdaságpolitika mozgásterét ezért e téren ma még majdnem kizárólagos, és a belátható jövőben is az lesz.

- Világszintű jövedelemeloszlási és koncentrációs szintek. Ezeket a mutatókat az előbb említett intézmények – pl. a Világbank a minden évben megjelenő *World Development Report* című jelentésében – közzé teszik, sőt a változások kívánatos irányát illetően szakszerű ajánlásokat is tesznek. Ám a végrehajtásukra, illetve végrehajtásukra nincsenek hatékony eszközeik. A Világbank által célirányosan elosztott beruházási források nagyságrendje elenyészően kicsi, kb. ezrede annak, mint amit a nemzetközi részvény-, illetve kötvénypiacokon (köztük az államkötvény-, azaz az ún. *sovereign debt* piacokon is) zajló kereskedelemben osztanak szét a világ-gazdaság megtakarító, illetve beruházási forrást kereső szereplői között.
- Iparági – a verseny szintjét mutató – koncentrációs mérőszámok.

Ezeket a szinteket a világ-gazdaság domináns nemzetgazdaságai esetében az illetékes nemzeti hatóságok nyomon követik, sőt a regionális integrációkban (így mindenekelőtt az Európai Unióban) a versenyhatóságok folyamatosan felügyelik. Ez biztató. De nagyon messze vagyunk egy olyan ponttól, amikor majd valamilyen globális vagy nemzetközi trösztellenes hatóság, netán „multinacionális versenyhivatal” egy „tipikus globális fogyasztó” érdekeit igyekszik megvédeni esetleg egy multinacionális vállalattal szemben. A nemzetközi pénzpiacokon – legalábbis elvi síkon – már jóval közelebb vagyunk egy globális piaci hatóság, egy kvázi „nemzetközi csődbíróság” felállításához, amelynek feladata a csőd büntettet elkövető és országhatárokon keresztül „bujkáló” vállalatok azonosítása, majd kézre kerítése és felelősségre vonása lenne. A hagyományos, „globális köztörvényes bünt üldöző” Interpol – amely a lényegét tekintve kormányközi (belügyminisztériumi) együttműködés – már régóta működik ugyan, de látni kell, hogy egy hasonlóan eredményes, így masszív (világ-gazdasági bűncselekményeket is azonosítani, majd szankcionálni tudó szervezet még csak a gondolat szintjén létezik.

- Egyéb koordinációs hiányosság: a szélsőséges vagy kifejezetten válsággyanús folyamatok kordában

tartása a globális rendszer szintjén nem megoldott. A világgazdasági termelési-elosztási rendszerek működését fenntartó, illetve a külső környezettel való harmonizációt biztosító rendszerkimenetek – eladósodottsági mutatók, fizetési mérlegek, nettó nemzeti forrásképzési (*net asset formation*) mutatók – figyelése szintén csak a hagyományos nemzeti és regionális integrációs keretekben, illetve az IMF, a Világbank, az OECD kutatási programjaiban, valamint a piacokat szolgáló nemzetközi hitelminősítő intézetekben (pl. Moody's) valósul meg. Az így, tehát kutatási projektekben megfogalmazott trendek és jövőbeli várakozások azonban tudatos gazdaságpolitikai lépésekké inkább csak az ún. vezérgazdaságok, tehát az USA, Japán, Németország és talán az EU, a G7 (a hét vezető ipari ország) szintjén válnak. Globális gazdasági érdekekért kellő eréllyel és befolyással senki nem száll síkra. (Az ENSZ ebben a felfogásban nem kulcsszereplő, legfeljebb csak véleményformáló.)

- A globális energiatartalékok és természeti erőforrások, valamint egyéb, a világgazdasági folyamatok biztonságát és a globális közjavak termelését reprezentáló kimenetek (például: a tengeri halászat, a globális éghajlati, környezetvédelmi, népesedési, nyersanyag-felhasználási stb. folyamatok) figyelése és annak nyomán valamilyen

korrekcióra való felszólítás is inkább csak a kutatói-tudományos körökben hangzik el. Kifejezetten globális megfontolások alapján készült intézkedési és akciótervek alig-alig valósulnak meg, mert a nemzeti gazdaságpolitikáktól intézményesen ritkán kapnak támogatást. Az így formálódó, lényegében a tudomány által kicsikart igények azonban lassan, de mégiscsak beépülnek a globális köztudatba, és ezzel valahogy a nemzetileg meghatározónak tekintett nézetrendszerbe is beágyazódnak. Ily módon a tudományos felismerések némi hatással vannak a nemzeti gazdaságpolitikákra is – bár az enyhén szólva is igen-igen szerény. A hétköznapi megvalósítást nehezítő körülmények érzékeltetésére elegendő, ha csak a kiotói vagy az USA kilépése nyomán kudarcba fulladt párizsi klímaegyezményre, valamint a légszennyezési egyezmény és a nemzetközi halászati egyezmények végrehajtása körüli folyamatos és makacs diplomáciai bonyodalmakra gondolunk.

3. A fentiek fényében nem meglepetés, hogy a 3. ábrán a harmadik kimeneti kategória, a világgazdasági rendszer működése során termelődött salakanyag és szennyezés típusú rendszertermékek (az ábrán W_1, W_2, \dots, W_z) – tehát az összes, a világgazdasági rendszer számára már fel nem használható melléktermék, továbbá a külső környezet számára jelentkező,

nem kompenzált negatív externáliák – nem kapnak sem valódi piaci, sem intézményes szabályozási és ellenőrzési figyelmet. A külső, ökológiai, fizikai környezettel kialakítandó harmónia, fenntartható egyensúlyi szintek keresése a bemutatott rendszerben csak nagyon gyenge intenzitású kölcsönhatásokban kap szerepet (jórészt csak a tudományos kutatói és közvélemény-formáló fórumokon, amelyek a domináns nézetrendszert közvetve alakítják). Nagyobb figyelemre e tekintetben – sajnos – csak akkor számíthatunk, ha valami katasztrófa közeli állapot fenyeget. A párizsi klímamegállapodás éppen ilyen katasztrófa ellen készült, és tisztán a globális közjó „kitermelését” szolgálja. Ahhoz azonban, hogy ez a közjó kitermelődjön, sajátos, tartós, ellenőrizhető és kikényszeríthető megállapodásra lenne szükség. Jól érzékelhető ugyanakkor, hogy a piaci koordinációs mechanizmus (pl. a kibocsátási kvótákkal való kereskedés) nem megfelelő, mert jelenleg is túl olcsón lehet megvenni a szennyezési kvótára vonatkozó jogot, így nagyobb figyelemre nem ösztönöz, de – ez idő szerint – egy diplomáciai protokollmechanizmus vagy egyéb olyan erő sem látszik, amely rá tudná venni a nemzetállamokat – így pl. az USA-t –, hogy betartsák az ígéretüket.

4. A negyedik kimenet – ideális esetben – a világgazdaság szintjén is egy speciális output lenne, amelynek

belső „vezérlő” vagy regulációs paraméterei a 3. ábrán R_1, R_2, \dots, R_k . Ezek az alapvető, piaci alapú mechanizmusokhoz tartozó paraméterek, úgy mint:

- irányadó (*benchmark*) kamatlábak;
- nemzetközileg egyeztetett adókulcsok, kedvezmények, nemzetközi könyvelési és adózási szabályok;
- globális erőforrás-kímélő, kiegyenlítő alapok, garanciák, beruházás- és energiamegtakarítási/-ösztönzési mechanizmusok.

Ezeknek a globálisan működő folyamatszabályozó mechanizmusoknak az igénye tehát megfogalmazható, ám a valóságban azok valamilyen rendezett, pláne ellenőrzött, intézményes működésétől még nagyon-nagyon messze vagyunk. Az ma még inkább utópisztikus várakozás, mint közeli realitás.

Talán mégis van azonban egy olyan szabályozási szegmens, ahol – szerencsére – már létezik egy viszonylag hatékony globális koordinációs mechanizmus is. Ez volt tapasztalható például a nemzetközi pénzpiacokon, ahol különösen a fokozott tőkeliberalizációval jellemezhető 1990–2007 közötti, majd a válság utáni, 2008–2017-es, mennyiségi könnyítésekkel (QE) jellemzett időszakban elég jó hatásokkal és kellő érzékenységgel változtak a legfontosabb irányadó kamatok, jól kifejezve a globális koordinációt. A világgazdasági válságot követően sem tűnt el ez a koordinációs mechanizmus, ennek eredménye pedig az lett, hogy technikaileg jóval könnyebbé, s egyben olcsóbbá

vált a nemzetközi forrásszerzés. A regionális integrációk szintjén pedig (így pl. az EU-ban) a nemzetközi adózási környezet egységesítési törekvései lassan haladnak ugyan, de már viszonylag jól mérhető eredményeket mutatnak.

De ezzel a globális folyamatokat segítő, pozitívumokat taglaló sor véget is ér. Mert egy globális adózási és nemzetközi jövedelemelosztási rend kialakulásáról beszélni még illuzórikus, akár a távolabbi jövőre vonatkozóan is. Mindazonáltal a nemzetközi vállalati tevékenység, a globális erőforrásszerzés és -elosztás, illetve a jövedelmek adózásának a nemzetközi optimalizálása önmagában is biztosít egyfajta globális kiegyenlítődést az alacsony, illetve a magas termelékenységű világgazdasági övezetekben szerezhető jövedelmek között. Ennek a kiegyenlítődési folyamatnak a jelentősége azonban csak vállalati szintű elemzésekben mutatható ki, a világgazdaság egésze számára pozitív fejleményként vagy kívánatos globalizációs „eredményként” nagyon nehezen értékelhető.

A világgazdasági rendszerfolyamatokról kialakítható, bár meglehetősen sematikus, de a végeredményt tekintve mégis hasznos totálképet kínáló kibernetikus szemléletű elemzést összefoglalva, számos állítás fogalmazható meg. A világgazdaság mint „rendszer” nyilvánvalóan nem kezelhető úgy, mint egy integrált nemzetgazdaság, mert sem a szereplői, sem a meglévő intézmények, sem a legfontosabb rendszerfolyamatok nem azonosak azokkal a leginkább csak nemzeti keretekben értelmezhető, ismert

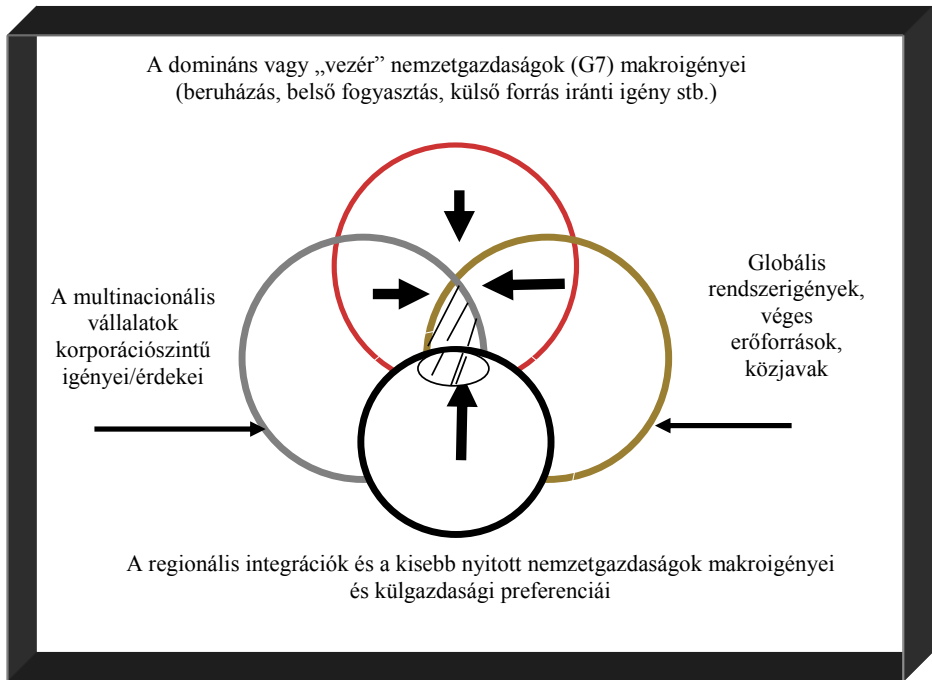
változatokkal, amelyeket a közgazdaságtan (azon belül is leginkább a nemzetközi gazdaságtan) hagyományos eszköztára tartalmaz. Mindazonáltal a világgazdaság rendszerelvű elemzése hasznos felvetéseket, sőt a nemzetgazdaság és a vállalat, valamint a meglévő nemzetközi (részben globális) intézmények számára is tanulságos következményeket tár fel. Ezeket próbálja érzékeltetni a 4. ábra, amely az érdekeknek és az igényeknek a világgazdaságban jellemző, szűkös közös halmazát mutatja.

Az elemzést az általános jegyekkel kezdjük, majd a világgazdasági rendszerfolyamatok különös jellemzőit taglaljuk.

Hagyományos nemzetgazdasági keretben a termelő-elosztó piacgazdasági rendszerfolyamatoktól azt várjuk, hogy meghatározzák, hogy mit, hogyan és kinek termeljünk. A termelő-elosztó folyamatok alakításában a piac, az állam és a vállalatok, valamint az egyének játszanak főszerepet. A közöttük kialakult koordinációs mechanizmusok viszonylag jól ismertek, és az esetleges átalakítás vagy beavatkozás eredményei jó hibahatárral megbecsülhetők. Sőt, elfogadott és hosszabb időre változatlanul hagyott társadalmi preferenciák esetén valahogy még a „rendszerteljesítmény” is számszerűsíthető (igaz, az azzal való elégedettség már jóval nehezebben).

A világgazdasági rendszerfolyamatok esetében azonban nem beszélhetünk sem egy viszonylag állandó rendszercélról (pl. valamilyen kibernetikus vagy egyéb mérhető kimenet maximalizálásról), sem pedig olyan koordinációs mechanizmusokról,

4. ábra
Az érdekek és igények közös halmaza a világgazdaságban



Forrás: A szerző saját szerkesztése.

amelyek jól definiálható rendszercélok (pl. fenntartható fejlődés vagy nemzetközi jövedelemkiegyenlítődé és világgazdasági stabilitás) irányába munkálnának. Mivel a világgazdaság szereplői és a nemzetközi termelői-elosztási folyamatok egészen mások, mint a nemzetgazdasági koordináció estében, a globális gazdasági folyamatok csak egy nagyon szűk mezsgye, olyan közös terület marad, ahol a négy legfontosabb partikuláris rendszerigény együttesen is érvényre juthat. Nevezetesen – ahogy azt a 4. ábra is szemlélteti –, nagyon kicsi az a közös

érdekeket lefedő, „globálisan is harmonikus” terület, ahol:

- a nagy, nyitott „vezérgazdaságok” makroigényei/érdekei,
- a regionális integrációk és a nem domináns nemzetgazdaságok igényei/érdekei,
- a multinacionális vállalatok korporációs szintű igényei, és
- a globális közjavak és rendszerstabilitási igények találkoznak, és közös – szűk – halmazt alkotnak.

Ami magukat a koordinációs mechanizmusokat illeti, a piac, pontosabban a világpiac azonban mégis kiemelt jelentőséggel bír. Ez akkor is így van, ha a globális piaci játéktér mind a szabályok, mind a szabályok betartatása tekintetében jelentősen különbözik a nemzetgazdaságon belül pontosan körülhatárolható és így hatékonyan „felügyelhető” piacokétól. A meglévő globális „hatóságok” jogköre és eszköztára messze elmarad egy-egy nemzeti kormány vagy annak szervei (így pl. a nemzeti adó-, verseny- vagy vámhatóságnak a saját nemzethatárokon belül érvényre jutó) cselekvési szabadságától. De a világpiac a nemzetiektől különbözik abban is, hogy a piacformáló eszközök (direkt és indirekt szubvenciók, vámok, adminisztratív és egyéb nem tarifális korlátozások) széles skálája nehezíti a világpiaci versenyképesség megítélését.

Ennek ellenére a nemzetközi vállalatok elég jól kiigazodnak az egyes nemzeti támogatási, illetve korlátozó feltételek dzsungelében, sőt ki is használják azok eltérőségét, és a maguk – azaz a korporáció – szintjén hatékony globális tevékenységükkel képesek a vállalati értéket növelni, a tulajdonosok számára értékes vagyont felhalmozni. Egy sikeres nemzetközi vállalat globális erőforrás- és termelés-szervezési koordinációja tehát feltehetőleg jól működő rendszer. Ha elvárás szerint működik, akkor a vállalat részvényeinek a keresettsége nő – éppen ez a „globális jól működés” a piaci siker egyik záloga.

A vállalatot érintő piaci koordinációs mechanizmus a maga nemében tehát jól működik, legalábbis erről győz meg minket a kapcsolódó fősodró szakirodalom.¹² Az persze más kérdés, hogy a vállalat nem tud minden létező globális igényt közvetíteni. Ezért én is úgy vélem, hogy a globális versenyképességet, a szisztematikus célok szerinti „globális közvetítő mechanizmusok” jegyeit leginkább a multinacionális vállalatok és a jórészt ez utóbbiak igényeit közvetítő nemzetközi pénz- és tőkepiacok mutatják. Ezek ugyanis kellően definiált célokkal – viszonylag jól mérhető hatékonysági kritériumok mellett – többnyire gyorsan közvetítik a nagy vagy éppen kis nyitott gazdaságok, illetve azok kulcsszereplői (a fogyasztók, a beruházók, a kormányok) által megjelenített (és persze a világpiacok által megfogható) igényeit.

A globális folyamatokat veszélyeztető komolyabb koordinációs problémákat a nemzetközi erőforrás-áramlást támogató pénz- és hitelpiacok tehát nem mutatnak, ha az e vállalatok szintjén megfogható kereslet és kínálat összekapcsolását tekintve viszonylag jól működnek, legalábbis például a kötvénypiacok, az eltérő nemzeti kockázatok és a meglévő (illetve a jövőben elvárt) nemzetközi inflációs különbségek beárazása tekintetében. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy ezeken a piacokon nem keletkezik feszültség vagy adott esetben válság, ahogy azt sokan és régóta hangsúlyozzák.¹³ Csak annyit jelent, hogy nem ezek a piacok alkotják a világ gazdasági rendszerfolyamatok legkritikusabb területét.

Nem okai, inkább a közvetítői a kellemtelen fejleményeknek. Elmondható ezért, hogy a multinacionális vállalat és a nemzetközi tőkepiac egyaránt viszonylag összefogottan és „rendszereszerűen”, de ami fontosabb, jól kipróbált koordinációs mechanizmusokkal működik.

Ugyanakkor e két, kétségtelenül jól működő koordinációs mechanizmust felvonultató, globális szervező-koordináló ágens a működése során néhány fontos világgazdasági rendszerigényt már egyáltalán nem tud kielégíteni – igaz, ez nem is célja. Így például a globális értelemben is viszonylag egyenletesen eloszló, lehetőleg folyamatos növekedést és rendszerstabilitást, környezetkímélő erőforrásfelhasználást vagy éppen a globálisan termelődő negatív externáliák kezelését ezek az elosztó és árkialakító mechanizmusok már nem képesek biztosítani. Szükség van tehát bürokratikus szabályozási módokra is. Ezek az intézményi mechanizmusok azonban az igazán nagy kérdésekben, mint amilyen a környezet-szennyezés, a klímavédelem, az óceánok – vagyis a *global commons* – védelme, a nemzetközi dimenziókban – állandó vagy megújuló nagyhatalmi koordináció és megegyezések hiányában, s a meglévő kereteken (alapvetően az ENSZ-en) túlnyúló mandátummal – igen nehezen alakíthatóak ki, működtethetők, illetve ellenőrizhetők. Mindezen nehézségek ellenére, az ilyen globális intézményi és védelmi mechanizmusokra, amelyek a globális negatív externáliákat hivatottak kompenzálni, reparálni vagy visszafordítani, egyértelműen és sürgetően szükség van.

Összegzés, konklúzió

Egy globális perspektívában, vagyis a világgazdaság szintjén – a belföldi/nemzeti piaci és bürokratikus koordinációval ellentétben – két okból is elégtelennek bizonyulnak az egyébként hatékony, de a globális világpiacon igény „harmonizációjában” csak korlátozott területeken működni képes (a tőkepiacok és a multinacionális vállalatok által biztosított) globális koordinációs mechanizmusok. Ezért szükség van alapvetően nemzetközi vagy valamilyen új típusú kormányközi bürokratikus mechanizmusokra is.

A globális koordinációs mechanizmusok változatlanul nagyon sok és fontos dimenzióban elégtelenek:

- Egyrészt, mert jelentős számban és mértékben megmaradnak a pusztán a nemzeti gazdaságok és kormányaik által deklarált és követett közösségi fogyasztási célok, illetve azok negatív externáliát jelentő, globális következményei.
- Másrészt, mert mind a multinacionális vállalat, mind a nemzetközi egyéni (portfólió) befektető a saját, csak a maga számára kreált preferenciáknak kíván megfelelni. Ezek a szereplők így, *de facto*, globális preferenciák szerinti célokat nem követhetnek. Globális rendszerigényt, mint olyat – akár pl. tartós világgazdasági növekedést és a globális közjavak kímélését (vagy a kívánatos nemzetközi jövedelemkiegyenlítést) –, nem szolgálhatnak ezek az egyébként hatékony, de a belföldi piacokra szabott

forráselosztó és árképző mechanizmusok. Márpedig ezekre, azaz a globális rendszerigények kielégítésére is nagy szükség lenne, ahogy azt az IMF véleményformálói is elismerik.¹⁴ A világgazdaságot a jelenlegi állapotában a nagy, nyitott gazdaságoknak (az Amerikai Egyesült Államok, Németország, Japán, Kanada, Kína, India) és az intézményesen is integrált régióknak (EU-27, Mercosur, ASEAN) a jobbra összehangolatlan makrogazdasági érdekei, valamint a multinacionális vállalatok tulajdonosi köreinek az értéknövelési céljai és a külföldi befektetőknek a saját megtakarítási és kockázatvállalási preferenciájuk által alkotott sajátos keveréke, de inkább széttartó struktúrája, jobb esetben dichotómiája jellemzi. A részben nemzeti (makro-), részben nemzetközi vállalati (mikro-), valamint az egyéni nemzetközi befektető szempontjait egységes célok vagy keretek közé tartósan és eredményesen a világpiacon kívül semmi és senki nem tereli.

Szükség van tehát egy olyan, alapvetően bürokratikus jellegű és a rendszerfejleményeket is finanszírozó, a lényegét tekintve világgazdasági koordinációs mechanizmusra, amely a *jövőbeli globális gazdasági rendszerfolyamatok stabilitását és az előrejelezhetőséget segíti, továbbá gondoskodik a global commons védelméről is*. Jelenleg, éppen a globális növekedéshiány okán, a nemzeti makropolitikák összhangba hozására is

mind égetőbb az igény. De a mai – a létező nemzetközi pénz- és nyersanyagpiacok biztonságát védő, a nem kívánt pénzügyi kockázatok nemzetközi áthárítását megállító – rendelkezéseknél kifinomultabb, globális szabályozásra is egyre nagyobb szükség van. Magának a világgazdasági környezet biztonságának – mint értékes közösségi jószágnak – a „kínálatában” a legfejlettebb országoknak, mindenképp az Egyesült Államoknak kellene a leginkább élen járnia. A klímavédelem tekintetében ez idő szerint (2017 szeptemberében) ennek épp az ellenkezőjét tapasztaltuk.

Ugyanakkor – talán az egyetlen, globálisan is pozitív koordinációs fejleményként – az is belátható, hogy a változó világgazdasági környezethez való alkalmazkodás során nemcsak a vállalatok, hanem remélhetőleg a gazdaságpolitikáért felelős kormányzatok is tanulnak a múlt hibáiból. Igaz, jóval lassabban, mint kellene, és ahhoz képest is lassan, ahogy erre a belföldi választóik kényszerítik őket. Ebben az értelemben a globálisan egyeztetett makropolitikák esetében is egy „evolútív” tanulási folyamatról beszélhetünk, amelybe már – bár nagyon lassan – a globális igények is beépülnek. Ha az belátható, hogy a belföldi piacokon a legfejlettebb nemzetgazdaságok sem képesek kielégítő önkorrekciókra és a negatív externáliák kompenzálására – márpedig nem képesek –, akkor a világgazdaságban a globális folyamatok kedvező kimenete még kevésbé várható pusztán az önkorrekciós vagy a csak piaci koordinációs mechanizmusoktól.

Ebben a felfogásban a globális intézményi, nem piaci koordináció létjogosultsága is nagy erővel tör tehát felszínre.

Jelenleg a világgazdasági konjunktúra felélesztése és tartóssá tétele érdekében egy jóval magasabb amerikai megtakarítási rátára lenne szükség. Ugyanakkor a brexit utáni EU-27 (de főleg Németország), valamint Japán esetében is fogyasztási, a belső piacon emeltebb szintű költési hajlandóságra kellene ösztönözni a kormányokat. Továbbá számba kellene venni a hatalmas étvágyú, rendkívül dinamikusan növekvő új globális főszereplő, Kína deklarált igényeit is. S még nem beszéltünk a nagy népességű feltörekvő országok (India, Brazília, Indonézia) globálisnak nevezhető (pl. a nyersanyag-felhasználást vagy éppen a CO₂-kibocsátást/-szennyezést illető) igényeiről, illetve a gazdasági értelemben középhatalommá zsugorodott Oroszországról. Nem említettük még a nemzetközi adózás és adóelkerülés monumentális ügyét sem. De létezik még egy globális, ha tetszik, világgazdasági rendszerszintű igény a nem kívánt pénzügyi kockázatok nemzetközi „terítésének” (átruházásának) elkerülésére is, de ahhoz például a globális vállalatközi és egyéb tőkepiaci mozgások egységesített felügyeletére lenne szükség. Ilyen szervezet jelenleg nincs. Ma a világ nagyobbik részét képviselő IMF és IBRD/EBRD számít „globálisnak” a szó eredeti értelmében; ám a szó szoros, aktuális értelmében mégsem azok, mert nem az említett nagyhatalmi felhatalmazások állnak mögöttük.

Az e koordinációs mechanizmusokra vonatkozó igényt, amely semmiképp sem tekinthető új felismerésnek, már nemcsak a tudománynak kellene beismernie, hanem a világgazdaság főszereplőinek is, mindenekelőtt a nemzeti kormányoknak, az általuk dominált nemzetközi szervezeteknek és természetesen a nagy nemzetközi vállalatok felelős vezetőinek.

Jegyzetek

- 1 Kenneth E. Boulding: „General Systems as a Point of View”. In: *Views on General Systems Theory* (szerk. Mihajlo D. Mesarović). New York, NY: John Wiley, 1964. 25–38. o.; Kenneth E. Boulding: *The World as a Total System*. Beverly Hills, CA: Sage, 1985; Fernand Braudel: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe–XVIIIe siècle)*. Paris: Armand Collin, 1979.
- 2 A tanulmány e része a szerző akadémiai nagydoktori tézisére épül. Magas István: *Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció, 1970–2010*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2011. Elektronikusan elérhető: *REAL-d*, http://real-d.mtak.hu/521/4/dc_289_11_doktori_mu.pdf. 49–77. o.
- 3 Paul R. Krugman – Maurice Obstfeld: *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika*. Budapest: Panem Kft., 2003.
- 4 Donella H. Meadows, Dennis Meadows, Jorgen Randers és William Behrens: *The Limits to Growth*. New York, NY: Universe Books, 1972.
- 5 Donella H. Meadows, Dennis Meadows és Jorgen Randers: *Beyond the Limits*. Post Mills, VT: Chelsea Green Publishing Co., 1992.
- 6 Donella Meadows, Jorgen Randers és Dennis Meadows: *A növekedés határai harminc év múltán*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2005.
- 7 Simai Mihály: *A harmadik évezred nyitánya, a zöld fejlődés esélyei és a globális kockázatok*. Budapest: Corvina Kiadó, 2017. 289–332. o.

- 8 Uo.
- 9 A tanulmány e része a szerző akadémiai doktori tézisére épül. Magas: i. m. 55–88. o.
- 10 John M. Monitas: *The Structure of Economic Systems*. New Haven, CT: Yale University Press, 1976; Manuel Gottlieb: *A Theory of Economic Systems*. New York, NY: Academic Press, 1984; Paul R. Gregory – Robert C. Stuart: *Comparative Economic Systems*. Boston, MA: Houghton Mifflin, 1992; Kornai János: „A rendszerparadigma”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 46. No. 7–8. (1999). 585–599. o.; Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Budapest: Aula Kiadó, 2000.
- 11 John Mueller: *A közgazdaságtan megváltása, a hiányzó elem újrafelfedezése*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2015. 237–262. o.
- 12 John H. Dunning: *The Globalization of Business – the Challenge of the 1990s*. New York, NY: Routledge, 1993; Chikán Attila: „A globalizáció és a gazdasági tevékenységek koordinációja”. In: Elmaradottság - fejlődés – átalakulás (szerk. Blahó András). Budapest: BKE Világgazdasági tanszék, 2003. 88-97. o.
- 13 Barry Eichengreen: *Toward a New International Financial Architecture: a Practical Post-Asia Agenda*. Washington, DC: Institute for International Economics, 1999.
- 14 Era Dabla-Norris – Romain Duval: „How Lowering Trade Barriers Can Revive Global Productivity and Growth”. *IMF blog*, <https://blogs.imf.org/2016/06/20/how-lowering-trade-barriers-can-revive-global-productivity-and-growth/>, 2016. június 20.; Gustavo Adler – Luis Cubeddu: „Global Imbalances: Avoiding a Tragedy of the Commons”. *IMF blog*, https://blogs.imf.org/2017/07/28/global-imbalances-avoiding-a-tragedy-of-the-commons/?utm_medium=email&utm_source=govdeliveryglobal, 2017. július 28.